

A CHAIRÓNEIAI CSATA EMLÉKEZETE AISCHINÉS KTÉSIPHÓN ELLENI BESZÉDÉBEN

BAJNOK DÁNIEL

*Nemzeti Közzolgálati Egyetem Történelem és Társadalom Tanszék /
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Intézet*

Aischinés közismerten súlyos veresége a Koszorú-perben (330)¹ megnehezíti, hogy úgy olvassuk az ott elmondott, *Ktésiphón ellen* címen ránk maradt szónoklatát (amely valójában a Ktésiphón által kitüntetésre javasolt Démostenés ellen szól), mint egy győzelem reményében fogalmazott, meggyőző vádbeszédet. Pedig a szónok minden bizonnyal bízott a sikerben, és érvelésének van egy mindeddig talán kevésbé vizsgált oldala: a chairóneiai csata (338) közvetlen előzményeinek és következményeinek narratívája. A per bírái számára e meghatározó közelmúltbeli esemény „tálalása” kulcsfontosságú lehetett a végeredmény szempontjából, ezért Aischinés úgy próbálta beállítani ellenfelét, mint a katasztrófa egyedüli okozóját, aki a jelen politikai helyzet minden bajáért felelős. Vádjának erejét növelhette, hogy az athéniak korábban is hajlamosak voltak a bűnbakkeresésre sorstragédiáik után. Aischinés azonban talán elkövetett egy emlékezetpolitikai hibát, amely – Démostenés híres védőbeszédétől függetlenül – csökkentette érveinek súlyát.

Az alábbi tanulmányban megkíséreltem bemutatni, hogy Aischinés a per során úgy próbálta az athéniak szemében bűnbakká tenni Démostenést, hogy a chairóneiai csatát felidézve kimutatta: sorsukért nem Philippost vagy Alexandrost terheli a felelősség, hanem magát Démostenést. Aischinés abban bízhatott, hogy az athéni közvélemény alkalmazkodott az elmúlt évek politikai realitásaihoz a makedónokat és Démostenés politikáját illetően.² A Démostenést kitüntető Koszorú-javaslatot 336-ban nyújtotta be Ktésiphón, de a per csak 330-ban került a bíróság elé. Az eltelt években mindenki láthatta, hogy a makedónok nemcsak Hellasban halmozták a sikereket, de meghódították szinte

¹ Minden évszám Kr. e. értendő. A tanulmányban hivatkozott antik források rövidítése: Aisch. – Aischinés; AP – [Aristotelés]: *Az athéni állam*; Ar. Pol. / Rh. – Aristotelés: *Politika / Rhetorika*; Dém. – Démostenés; Diod. – Diodóros; Diog. Laert. – Diogenés Laertios; Hyp. Diónd. – Hypereidés: *Dióndas ellen*; Isokr. – Isokratés; Iust. – Iustinus: *Világkrónika*; Lyk. – Lykurgos; Lys. – Lysias; Philostr. VS. – Philostratos: *Vitae sophistarum*; Plat. Menex. – Platón: *Menexenos*; Plut. Dém. / Phók. – Plutarchos: *Démostenés / Phókión*; Thuk. – Thukydidés; Xen. Hell. – Xenophón: *Hellénika*; ha nincs más feltüntetve, a forrásrészleteket magam fordítottam.

² Lásd Ian WORTHINGTON: *Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*. Oxford – New York: OUP 2013, 257.

az egész ismert világot, akik pedig szembeszegültek velük (thébaiak, spártaiak, perzsák), azok mind kudarcot vallottak.³ Ez a tapasztalat szilárdíthatta meg Aischinés politikai álláspontját a makedónkérdésben: mivel sem II. Philippos, sem fia, III. Alexandros nem próbálták leigázni Athént, sőt mindketten tisztelettel viszonyultak hozzá,⁴ ezért konfrontáció helyett Athénnek a lehető legelőnyösebb békére kell törekednie a makedónokkal. Aischinés részt vett a makedónokkal kötött 346-os és 338-as béke tárgyalásaiban is, és úgy érezhette, hogy békepolitikáját elsősorban Démostenés háborús uszítása fenyegeti. A 346 és 330 között eltelt években Aischinés is láthatta a békekötések tökéletlenségét, ezekért mégis polgártársait okolta: Philokratést és különösképpen Démostenést, de sosem hibáztatta Philippost.⁵

Aischinés szerint Démostenés politikai karrierjének (és Athén életének is) egyik legfőbb fordulópontja Chairóneia volt. A csatát Aischinés jóvátehetetlen katasztrófának tekinti, mégis újra és újra visszatér hozzá: „*sorscsapás sújtott le városunkra – sajnálom, hogy ilyen sokszor említtem*” (3.252).⁶ Aischinés beismerte, hogy a csata emléke fájdalmas, de hitt abban, hogy ez a fájdalom és a vele járó düh Démostenés ellen fordítható lesz, ha bemutatja, hogy az eseményekért kizárólag az ellenfele a felelős. Ezért aztán 330-ban, amikor Athén helyzete biztonságosnak tűnt, a makedónokkal való kapcsolat pedig szilárd volt (hiszen Athén nem csatlakozott a spártai lázadáshoz),⁷ Aischinés elérkezettnek látta az időt, hogy politikustársát többek közt azzal is megvádolja a bíróság előtt, hogy az ő politikája vezetett Chairóneiahoz.⁸

338 augusztusában Philippos és Alexandros csapatai a boiótiai Chairóneinánál legyőzték Athén és Thébai egyesült seregeit: ezer athéni polgár lelte halálát, és kétszer annyi esett makedón fogságba.⁹ Aischinés a Ktésiphón elleni beszédében egyáltalán

³ Aisch. 3.132–133, 163–166.

⁴ Selene PSOMA: Athens and the Macedonian Kingdom from Perdikkas II to Philip II. In: *Revue des Études Anciennes* 116/1 (2014), 141–144.

⁵ Chris CAREY: Propaganda and Competition in Athenian Oratory. In: *The Manipulative Mode: Political Propaganda in Antiquity: A Collection of Case Studies*. (Szerk.): K. A. E. ENENKEL/I. L. PFEIJFFER. Leiden – Boston: Brill 2005, 94. A kortárs athéni szónok, Démadés egyik fennmaradt mondása is erre utalhat: „Démostenés politikáját Démadés minden bajok forrásának mondta, mert nyomában kitört a háború” (Ar. Rb. 1401b.32–34).

⁶ Lykurgos is kérte a bírakat, hogy ne haragudjanak meg rá, amiért felidézi e tragédiát (Lyk. 1.16).

⁷ Worthington (2013), 290–293.

⁸ A késlekedés okaihoz és a per időzítéséhez lásd Guy WESTWOOD: *The Rhetoric of the Past in Demosthenes and Aeschines: Oratory, History, and Politics in Classical Athens*. Oxford: OUP 2020, 277; illetve Edwin CARAWAN: How the „Crown Case” Came to Trial and Why. In: *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 59 (2019), 109–133 és Edward M. HARRIS: The Crown Trial and Athenian Legal Procedure in Public Cases against Illegal Decrees. In: *Dike* 22 (2019), 81–111.

⁹ Dém. 18.264; Diod. 16.86.4; J. R. ELLIS: *Philip II and Macedonian Imperialism*, London: Thames and Hudson 1976, 198; N. G. L. HAMMOND: *Philip of Macedon*. London: JHUP 1994, 154; Ian WORTHINGTON: *By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*. Oxford: OUP 2014, 88.

nem említi a csata részleteit, leszámítva egyetlen, számára fontosnak tűnő részletet: hogy Démostenés elhagyta a csatasort, és gyáván megfutamodott a csataterőről. Ezt a mozzanatot tizenkét alkalommal ismétli (vagy legalábbis céloz rá), miközben a Chairóneia szó mindössze kétszer szerepel a beszédben.¹⁰ Nem a Koszorú-perben kérdőjelezte meg először ellenfele személyes bátorságát és férfierényét,¹¹ de a szónok itt következetesen gyáva dezertőrként keretezi Démostenést, hogy politikusként és magánszemélyként egyaránt befeketítse és nevetségessé tegye karakterét. Bár Démostenés sikeresen alkotott magának új keretet mint államférfi és hűséges állampolgár, aki megállja helyét, és kitart a posztján,¹² a gyávaság és a dezertálás tartós és a későbbiekben is visszatérő vádnak bizonyult ellene.¹³

Bár magáról a csatáról nem sok szó esik a beszédben, Aischinés igyekszik kiemelni Démostenés felelősségét a Chairóneiahoz vezető úton. Azt állítja, hogy a thébaiakkal kötött szövetség 339-ben, amelynek köszönhetően nem Attikában, hanem Boiótiában vívták a döntő összecsapást, nem Démostenésnek volt köszönhető: Thébait az a félelem vonta Athénnal közös szövetségbe, amelyet Philippos katonai lépései, pl. Elateia megszállása és megerősítése keltek. „Ezek vitték titeket Thébaiba: a történelmi helyzet, a félelem [ti. a thébaiaké], és a szövetségkötés igénye, de bizony nem Démostenés.” (Aisch. 3.141.) Démostenés természetesen nem értett egyet ezzel az értékeléssel, és azzal dicsekedett, hogy a thébaiakkal kötött szövetség csak neki köszönhető, igyekezve elrejtetni, hogy nem egyedül munkálkodott ezen, hiszen legalábbis Hypereidés és Hégésippos is tevékenyen támogatta őt.¹⁴ Aischinés viszont úgy vélhette, hogy Démostenést kézenfekvőbb lehet a bajok egyedüli okozójaként vádolni, amint azt a továbbiakban látni fogjuk.¹⁵

Aischinés szerint az volt Démostenés egyik legfőbb bűne, hogy hamisan állította be Philippos Athénhoz való viszonyát. Aischinésnek természetesen nem volt nehéz

¹⁰Démostenés dezertálása: Aisch. 3.7, 148, 152, 155, 159, 170, 175, 176, 181, 187, 244, 253. Chairóneia: Aisch. 3.55, 187.

¹¹Lásd Aisch. 1.131, 181, 2.22, 79, 88, 99, 106, 139, 151, 177. A csatateri férfias bátorság jelentőségéhez lásd Joseph ROISMAN: *The Rhetoric of Manhood: Masculinity in the Attic Orators*. Berkeley – Los Angeles – London: UCP 2005, Ch. 5, különösen 118–119.

¹²Démostenés gyáva dezertőrként való keretezése egy jól átgondolt, ám végül sikertelen szónoki stratégia volt Aischinés részéről, lásd B. L. COOK: Swift-boating in Antiquity: Rhetorical Framing of the Good Citizen in Fourth-Century Athens. In: *Rhetorica* 30 (2012), 219–251.

¹³Diodóros (16.86) nem említi Démostenést a csata során, ám Deinarchos (1.12, 71, 81) megismétli Aischinés erre vonatkozó vádját, ahogy Pytheas is (Plut. *Dém.* 20.2), aki megjegyzi, hogy Démostenés még a pajzsát is elhagyta, amit Aischinés egyébként sosem állított.

¹⁴Patrice BRUN: *Démostenés: Rhétorique, pouvoir et corruption à Athènes*. Paris: Armand Colin 2015, 211. Démostenés saját beszámolója: Dém. 18.161–179. Futólag említi a thébaiakkal való tárgyalásra választandó tiz követet (18.178). A *Dióndas elleni* beszéd töredékei igazolják, hogy Hypereidés is aktívan részt vett a thébai szövetség létrehozásában.

¹⁵A vádbeszédekben egyébként is ez a jellemző taktika, lásd BAJNOK Dániel: A makedónok athéni barátai. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* 49 (2022), 13.

330-ból visszatekintve bebizonyítani, hogy Philippos Athént részesítette előnyben Thébai városával szemben: „*Philippos ugyan látszólag veletek vívott háborút, valójában azonban sokkal inkább gyűlölte a thébaiakat, ahogy azt maguk az események is világossá tették (ugyan kell-e többet mondanom?); e tényeket azonban – jelentőségük dacára – Démosthenés eltitkolta, és úgy csinált, mintha a formálódó szövetségkötés nem a körülményeknek, hanem az ő diplomáciájának volna köszönhető*” (3.141.). Hogy mi volt Philippos szándéka Athénnal, azt mindenki az események alapján, utólag próbálta kitalálni. Az események mozgatórugói azonban mindig vitathatók. Philippos nem pusztította el, és nem is büntette meg Athént Chairóneia után – de vajon miért nem tette? Démosthenés erről állítólag azt mondta, hogy az előjelek nem voltak kedvezők számára a város elleni támadásra (Aisch. 3.131),¹⁶ Aischinés viszont úgy vélte, hogy a király egyáltalán nem akart ártani Athénnek, sőt azt próbálta bebizonyítani a bírácoknak, hogy „*városunk túlélése az isteneknek köszönhető, valamint azoknak, akik jóindulatúan és önmérséklettel álltak hazánk ügyeihez*” (3.57). Nyilván egyikük sem tudta megjósolni, hogy mit tesz ezután Philippos, a közelmúlt eseményeinek értékelésében pedig ellentmondó következtetésekre jutottak, mivel sem ők, sem a hallgatóságuk nem volt tisztában Philippos valós motivációival.¹⁷

Aischinés beszámol róla, hogy Philippos békét kívánt kötni még a chairóneiai csata előtt. „*Philippos egyáltalán nem nézte le a görögöket, és nagyon is tudta (hiszen nem volt ostoba), hogy minden addigi sikerét kockára teheti egy röpke pillanat alatt. Ezért hát békét kívánt kötni, és arra jutott, hogy követeket küld.*” (3.148) E követek úticélja nem egészen világos. Aischinés úgy folytatja elbeszélését, hogy a thébaiak azon töprengtek, vajon vállalják-e a háború veszélyét, ezért őket bizonyára felkeresték Philippos követei, de feltételezhetjük, hogy Athénnek is békét kínáltak ebben a helyzetben.¹⁸ Démosthenés azonban közbelépett, mégpedig Aischinés szerint azért, mert ő is részesülni akart abból a kenőpénzből, amelyet – Démosthenés szerint – a boiótarchosok¹⁹ kaptak Philippostól. Aischinés nyilvánvalóan igazolni kívánta: Philippos még a legsúlyosabb feszültség közepette is nyitott a békére. Azt azonban nem könnyű megérteni, miért állítja Aischinés, hogy amikor Démosthenés „*gyanakodott, hogy a boiótarchosok különbékére készülnek, mert nyilván pénzt kaptak Philippostól, s vele nem osztottak, akkor arra jutott, hogy nem is érdemes élni, ha bármilyen korrupcióból kimarad*” (3.149.). Aischinés utóbb saját maga hitelteleníti e rágalmat, amikor azt állítja, hogy Démosthenés a háborús uszító Kleophón tetteit utánozta: „*esküt tett*

¹⁶ Vö. Dém. 60.20 (lásd alább).

¹⁷ Vö. Edward M. HARRIS: *Aeschines and Athenian Politics*, Oxford: OUP 1995, 5.

¹⁸ Ezt igazolja Plut. *Dém.* 18.2 és *Phókión* 16, lásd Harris (1995), 132–133. Démosthenés is azt sugallja, hogy a thébaiak álláspontra ingadozott, Dém. 18.174.

¹⁹ A boiótarchosok a Boiót Szövetség vezető tisztségviselői voltak, akiknek többsége thébai volt, lásd P. J. RHODES: *A history of the classical Greek world, 478–323 BC*. 2nd ed. H. n.: Wiley-Blackwell 2010, 283–284.

*Athénére [...], hogy ha valaki azt javasolná, hogy kössünk békét Philipposzal, akkor azt ő bizony a hajánál fogva veti majd börtönbe.*²⁰ (3.149–150) Ha Démosthenés valóban részesedni kívánt volna a Philipposztól származó pénzből, akkor nyilvánvalóan nem követte volna Kleophón agresszív politikáját. E következetlenség ellenére Aischinés üzenete világos: Philippos még ekkor is hajlott a békekötésre, de Démosthenés háborúba rántotta Athént – és Thébait is.²¹

Aischinés azonban nemcsak a csata előzményeit próbálta az érvelése részévé tenni, hanem még inkább a következményeit. Ezzel azonban nem volt egyedül: előtte már más szónokok is felhasználták a chairóneiai csatát a saját céljaiknak megfelelően. Elsőként Hypereidés indítványozott példátlan óvintézkedéseket a csata után várt makedón ostrom kivédésére (többek közt a rabszolgák felfegyverzését),²² majd később, amikor Aristogeitón törvényellenességi vádat (*graphé paranomón*) emelt indítványa ellen, tettének retorikai igazolására használta fel az ütközetet: „nem én tettem a javaslatot, hanem a chairóneiai csata.”²³ A szónok Lykurgos nem sokkal Chairóneia után vádat emelt a csata egyik athéni hadvezére, Lysiklés ellen, akit állítólag elítéltek és ki is végeztek.²⁴ Thébaijal ellentétben azonban Attika földjét nem szállta meg II. Philippos, és nem települt makedón helyőrség az Akropolisra. A király kesztyűs kézzel bánt Athénnal:²⁵ a hadifoglyokat hazaküldte, és békét kínált a hozzáérkező athéni követeknek – köztük volt Aischinés is, ami jelzi aktivitását a csata után.²⁶ Az athéniak tisztességgel eltemethették elesett honfitársaikat, a halotti beszédet pedig nem más tartotta, mint Démosthenés. Hypereidés és Lykurgos után Démosthenés lehetett a harmadik szónok, aki a csatáról beszélt, és bár később leplezetlen kárörömmel dörögte Aischinés orra alá, hogy az athéniak nem Aischinést, hanem őt, Démosthenést választották ki e nemes feladatra,²⁷ a Philipposzal vívott csatában meghaltak sírjánál szónokolni még neki sem lehetett könnyű feladat. Ha a démosthenési *Halotti beszéd* (Dém. 60) valóban hiteles, ahogy azt ma a kutatók többsége gondolja, akkor ez az első

²⁰ Kleophón hevesen ellenezte a békét a peloponnésosi háború végén: Lys. 13.8, 30.10. Aischinés már korábban is párhuzamba állította az esztelenül háborúra uszító, demagóg Kleophónt Démosthenésszel (Aisch. 2.76), lásd Westwood, 258–259. Kleophón sorsához lásd Xen. *Hell.* 1.7.35 és Aggelos KAPELLOS: *Xenophon's Peloponnesian War*. Berlin – Boston: De Gruyter 2019, 211.

²¹ Ez azonban ellentétben áll Aischinés korábbi állításával, amely szerint Démosthenés nem volt jelentős hatással Thébaira, lásd Chris CAREY: *Aeschines*. Austin: UTP 2000, 215 n. 168.

²² Hyp. *Diód.* 28. és ehhez HORVÁTH László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok*. Budapest: Typotex 2015, 200.

²³ Lásd Hypereidés fr. 28., illetve ehhez Craig Cooper: Remembering Chaeronea in Hyperides. In: *Orators and Their Treatment of the Recent Past*. (Szerk.): A. KAPELLOS. Berlin – Boston: De Gruyter 2022, 378–380.

²⁴ Diod. 16.88.1–2. Autolykost hasonlóképpen Lykurgos ítélte el (Lyk. 1.53).

²⁵ Diod. 16.87.3, Iust. 9.4.4–5.

²⁶ Aisch. 3.227 és Dém. 18.282, ehhez lásd Worthington (2013), 256–257.

²⁷ Démosthenés gúnyosan emlegeti (Dém. 18.285–288), hogy bár Aischinés is a jelöltek között volt, az athéni nép mégsem őt választotta.

ránk maradt szónoklat, amely a csatát nem katasztrófaként, hanem hőstettként állította be, megfelelően a hallgatóság érzelmi igényeinek és a műfaj hagyományainak is: Athén a helyes utat választotta, amikor hadba szállt, a kudarc okozói pedig a thébai hadvezérek voltak.²⁸ A *Halotti beszéd* fordíthatta meg a csata értelmezési keretét: függetlenül a végső kimeneteltől, a szabadságért vívott harc volt a legjobb választás az adott körülmények között, ahogyan azt Hypereidész is világossá tette a *Diondas elleni beszédében*.²⁹

Nem sokkal a 330-as Ktésiphón-per előtt Lykurgos bíróság elé állította Leókratést, azzal vádolva őt, hogy gyáván elmenekült Athénból a chairóneiai csata idején (Lyk. 1.8).³⁰ Lykurgos fontosnak tartotta, hogy felidézze a 338-as események keserves emlékeit és azokat a pillanatok, amikor a vereség híre megérkezett Athénba: a rettegéstől kétrét görnyedő asszonyok, a falak védelmére készülő aggok, a rabszolgákat és idegeneket fegyverbe szólítani készülő népgyűlés csak néhány megrázó kép a beszédből (Lyk. 1.39–42). A Leókratés-per Aischinész is említi, és beszámol róla, hogy a vád és a védelem pontosan ugyanannyi szavazatot kapott a bíraktól, így Leókratés végül megmenekült a halálos ítélettől.³¹ Ha egy egyszerű polgárt, Leókratést majdnem kivégeztek azért, mert a veszélyek elől gyáván Rhodosra hajózott, akkor hogyan érdemelhet koszorút az a Démostenész, aki Hellas minden bajáért felelős? (Aisch. 3.252.) A vád stratégiáját tervezve Aischinész úgy vélhette, hogy célszerű lehet Chairóneiat ismét katasztrófaként bemutatni, és az athéniak számára elfogadható narratívája lesz a közelmúltnak, ha kizárólag Démostenészt teszi felelőssé az események miatt. Azt hihette, hogy ha Lykurgos majdnem megnyerte a Leókratés-per a katasztrófa képeinek felidézésével, akkor neki ez bizonyára sikerülni fog, hiszen ezúttal nem egy gyáva magánszemély, hanem maga a fő bűnös áll majd a tárgyalóterem közepén.

Démostenészt egy olyan helyzetben próbálta bűnbakká tenni Aischinész, amely párhuzamba állítható Adeimantos esetével. Adeimantos volt az az athéni hadvezér,

²⁸ Dém. 60.22: „De ha van mégis valaki az emberek között, akit hibáztathatunk, akkor az a thébai vezérkar – a jogos szemrehányás nem a thébai és az athéni katonákat illeti –, mert töretlen és kérlelhetetlen lelkiületű, dicsőségben becsúgyó haderőt irányítottak, de nem tudtak élni egy adottsággal sem.” (Horváth László ford.)

²⁹ Hyp. *Diond.* 19: „Elismerem, a legnagyobb szerűbb mindenek közül: győzni! Ha azonban úgy hozza a sors: olyasmiről elbukni, amiért mi küzdöttünk. [...] Tekintsetek hát a spártaiakra: Korinthosnál keservesen győztek, Thermopylainál pedig mindannyian odavesztek. És mégis, a győzelmükről senki nem beszél, vereségüket viszont mindenki magasztalja. Miért? Azért, mert Korinthosnál saját hatalomvágyuk miatt veredtek másokkal, így arattak győzelmet, Thermopylainál viszont a görögök szabadságáért harcolva vágták le őket mind egy szálig.” (Horváth László ford.)

³⁰ A Leókratés-per belső utalások alapján 331 elejére datálják, lásd Joseph ROISMAN/Michael EDWARDS: *Lycurgus: Against Leocrates*. Oxford: OUP 2019, 2 n. 2.

³¹ Lykurgos (és Aischinész) talán túlzó mértékben hangsúlyozhatta Chairóneia tragikus voltát, lásd Ian WORTHINGTON: Dinarchus, the ‘Recent’ and the ‘Very Recent’ Past: Lessons from Aeschines, Demosthenes and Lycurgus? In: *Orators and Their Treatment of the Recent Past*. (Szerk.): A. KAPPELOS. Berlin – Boston: De Gruyter 2022, 437.

akit társaival ellentétben nem végeztetett ki a spártai Lysandros, miután 405-ben megnyerte a peloponnésosi háború végső tengeri ütközetét, az aigospotamoi csatát.³² (Ennek az volt az oka, hogy korábban Adeimantos volt az egyetlen, aki nem támogatta azt a javaslatot, hogy a későbbiekben foglyul ejtett spártaiak kezét vágják le.) Egy másik athéni hadvezérnek, Konónnak sikerült elmenekülnie Aigospotamoi mellől, majd amikor hosszú idő után, 393-ban hazatért Athénba, árulóként elítéltette és kivégeztette Adeimantost.³³ Néhány párhuzam figyelemre méltó Adeimantos és Démosthenés között. Először is, tudunk róla, hogy mindkettejüknek szembe kellett nézni azzal, hogy honfitársaik őket teszik felelőssé röviddel egy döntő és tragikus kimenetelű csata után. Xenophón szerint Adeimantost „*néhányan azzal vádolták, hogy ő árulta el a hajóhadat, ezért kapott kegyelmet*” Lysandrostól.³⁴ Démosthenés saját maga állítja, hogy a csata utáni időszakban csaknem minden nap vádat emeltek ellene (Dém. 18.249). E vádak azonban nem semmisítették meg sem Adeimantost, sem Démosthenést. (Adeimantost nem is biztos, hogy bíróság elé állították, Démosthenést pedig nyilván felmentették ezekben a perekben.) A második párhuzam, hogy évekkel később mindkettőt bíróság elé állította egy másik vádló (Konón, illetve Aischinés), és a város minden bajáért őket tették felelőssé. Adeimantos esetében Konón szerencsés helyzetben volt, hiszen az aigospotamoi események tanúi vagy meghaltak már (Lysandros miatt), vagy éppen az ő hajóján szolgálva éltek túl a katasztrófát, és így mellette tanúskodhattak. Sikerült hát Adeimantostól bűnbakot csinálni, mert túlélte egy csatát, amelynek következtében Athén elveszítette a peloponnésosi háborút, függetlenül attól, hogy maga Adeimantos bűnös volt-e.³⁵ Aischinés szónoki stratégiája ugyanígy a bűnbakképzésre épülhetett a Ktésiphón (illetve Démosthenés) elleni perben.

Amikor Aischinés Chairóneia következményeiről beszélt, úgy használta az eseményt, mint az athéniak közösségi emlékezetében elevenen élő tragédiát, viszont szinte semmit sem mondott arról, hogy mi történt közvetlenül a csata után. Egyetlen kivétel akad csupán: utalást tesz Philipposra, aki nem támadta meg Athént, holott lett volna rá lehetősége (3.131). Azonban a beszéd egy igen különös részében (3.152–158) erőteljes képek segítségével idézi fel az athéniak számára a csata hatásait. Az elején azokra a bátor férfiakra emlékezteti hallgatóságát, akiket Démosthenés a halálba küldött, holott a csata előtt baljós előjeleket kaptak az áldozatbemutatásnál, de aztán Démosthenés „*nem átallott a holtak sírjához lépni (ugyanazokkal a gyáván remegő térdekkel, amelyekkel futásnak eredt a csatasort elhagyva), hogy dicsérő szónoklatot mondjon erényükről*” (3.152). E szavak a halotti beszédre utalnak, amelynek tartalmával és

³² Xen. *Hell.* 2.1.32.

³³ Lys. 14.38, de az ügyet 343-ban is emlegették (Dém. 19.191), sőt talán éppen ez adhatta az ötletet Aischinésnek e stratégiához.

³⁴ Xen. *Hell.* 2.1.32., Németh György ford.

³⁵ Adeimantos ügyének rekonstruálásához lásd A. KAPELLOS: Adeimantos at Aegospotami: Innocent or Guilty? In: *Historia* 58 (2009), 266–275.

szónokával szemben Aischinésnek nyilván erős fenntartásai voltak, ezért a következő szakaszban négy elképzelt jelenetet rendez sorba, mintha a maga részéről ezzel a sajátos jelenetötvözetrel kívánná tisztelegni a chairóneiai hősök emléke előtt.

Az itt kezdődő *enargeia* (azaz egy elképzelt jelenet élénk, retorikus megjelenítése) képzeletbeli helyszíne a színház („*Képzeljétek most el egy pillanatra, hogy nem a tárgyalóteremben vagyunk, hanem a színházban*”, 3.153), ahol a hallgatóság először a kikiáltót látja maga előtt, aki előlép, hogy felolvassa a Démosthenés megkoszorúzásáról szóló javaslatot az új tragédiák bemutatója előtt. Ekkor Aischinés fókuszot vált: a chairóneiai hősök rokonai kerülnek a figyelem középpontjába, amikor megkérdezi a hallgatóságot: „*Mit gondoltok, vajon a tragédiák és a színpadra lépő hősök szenvedései miatt ontának-e több könnyet az elhunytak rokonai, vagy inkább városunk érzéketlensége miatt?*” (Ti. azért, mert koszorúval tünteti ki a fő bűnöst.) A gyászoló rokonokra irányított figyelem, akik közül nyilván a tárgyalóteremben is ott voltak néhányan, hatásos taktika lehetett. Mint említettem, nagyjából ezer athéni polgár vesztette életét Chairóneinál, ezért Aischinés nyugodtan számolhatott néhány rokon jelenlétével, akikre hivatkozva felébreszthette az egész közönség (közösség) veszteségérzését.³⁶ Xenophón *Hellénikájában* ennek is megtaláljuk a párhuzamát, mégpedig a 406-os arginusai ütközet hadvezéreinek perében. A győztes hajós csata után a hadvezéreket odahaza perbe fogták, mert állítólag nem tettek meg mindent az elsüllyedt athéni hajók legénységének megmentéséért. A vád mögött Thérámenés, a peloponnésosi háború utolsó évtizedének egyik legkülönösebb politikusa állt, aki az Apaturia ünnepének összejöveteleit kihasználva felkészített „*egy sereg sötét ruhás, lenyírt hajú gyászolót az ünnepen, hogy vonuljanak be a népgyűlésre, mintha az elhunytak hozzátartozói volnának*”.³⁷ E hamis gyászolók felerősítették a népgyűlés tagjaiban a veszteség élményét és a bosszúvágyat, így hatékony kellékeknek bizonyultak a győztes hadvezérek ellen, akiket honfitársaik elítéltek és kivégeztek.

A szónoki kérdést követően Aischinés rátér a második elképzelt jelenetre (3.154), amely állítása szerint szintén egykor a színházban történt: a hadiárvak köszöntésére. E fiatalokat teljes harci díszbe öltöztették, hogy bemutassák őket a *démos* előtt, a kikiáltó pedig ünnepélyesen bejelentette, hogy az árvakat az athéni nép neveli föl.³⁸ Lehetséges, hogy az árvákról való gondoskodás kihirdetése egy újabb utalás Aischinés részéről a halotti beszédre, hiszen ezt a mozzanatot megtaláljuk Periklés *epitaphioszában* (Thuk. 2.46) és a Sókratés/Aspasia által elmondott, Platón által megőrzött szónoklatban is (Plat. *Menex.* 248e) – a démosthenési *Halotti beszédben* (Dém. 60) viszont természetesen nem. Ezután Aischinés keserűen hozzáteszi, hogy az árvakat

³⁶ Közvetett utalások az elhunytak rokonaira: Aisch. 3.211, 225, 235.

³⁷ Xen. *Hell.* 1.7.8 (Németh György ford.) és ehhez Kapellos (2019), 151–153.

³⁸ A háborúban elhunytak gyermekeinek bemutatása a színházban: Isokr. 8.82. E gyermekeket államköltségből nevelték fel: Ar. *Pol.* 1268a, *AP* 24.3, Diog. Laert. 1.55.

már nem köszöntik e módon a színházban, és ezzel tovább is lép a harmadik jelenetre (3.155), amely az elsővel párhuzamos, mert itt is arra szólítja fel a hallgatóságot, hogy képzeljék el, amint a hírnök felolvassa a Démosthenést kitüntető határozatot a színházban. E jelenetben azonban nem egy látványt idéz fel az athéniak számára (amint az szokványos egy *enargeiában*), hanem egy hangot: ha a kikiáltó bejelenti a koszorút, akkor maga a megszemélyesült Szégyen fog felszólalni ellene, és minden dicsérő hírnöki szót megcáfolva felfedi, hogy Démosthenés a leghitványabb férfi (ha férfi egyáltalán), egy gyáva, aki elhagyta a csatasort.³⁹ A Szégyen „isteni” közbeavatkozását egy rövid közjáték követi, amelyben Aischinés kéri a bírakat, hogy *„ne állítsatok győzelmi emléket a saját magatoktól elszenvedett vereségnek Dionysos színházában”,* azaz ne tegyék Démosthenést Chairóneia koszorús mementójává. Végül pedig Aischinés rátér a negyedik jelenetre.

„Ne emlékeztessétek gyógyíthatatlan és jóvátehetetlen nyomorúságukra a szerencsétlen thébaiakat, akik épp miatta lettek földönfutók, és akiket befogadtatok városunkba. Démosthenés korrupciósága és a nagykirály aranya pusztította el szentélyeiket, fiaikat és sírboltjaikat. [157.] De mert személyesen nem voltatok ott, hát legalább képzeletben vessetek egy pillantást a balsorsukra, és lássátok lelki semeitekkel az elfoglalt várost, a földig rombolt falakat, a porig égett házakat, a rabságba hurcolt nőket és gyerekeket, az öregembereket és vénasszonyokat, akiknek életük végén kell megismerkedni a szabadság elvesztésével, és akik zokogva könyörögnek nektek, nem azokra haragudva, akik bosszút álltak rajtuk, hanem akik balsorsukat okozták, és arra intenek titeket, hogy semmiképp se koszorúzzátok meg Hellas átokfajzatát, hanem óvakodjatok attól a balszerencsét hozó démontól, amelyik ennek az embernek a nyomában jár.” (3.156–157)

Thébai 335-ben bekövetkező, iszonyú sorsát Diódoros is ugyanilyen szörnyű képekkel illusztrálta (meglehet, hogy részben éppen Aischinés szövegéből merítve, Diod. 17.13–14). Elbeszéli, hogy a városba bejutó makedónok lemészárolták mindenkit, aki az útjukba akadt, és az egész várost kifosztották és lerombolták. Gyerekek, nők és aggok hiába kerestek menedéket szentélyekben, az erőszak őket is utolérte. Több mint hatezer thébait megöltek, és több mint harmincezret fogságba vetettek; a város tele volt hullákkal.⁴⁰ Az athéniakat sokkolták a hírek (Diod. 17.15.1), Aischinés pedig most felidézte e közelmúltbeli esemény emlékeit a hallgatósága képzeletében. Mégis, a thébaiak sorsának felidézése sok szempontból ide nem illő képsor. Először is, Thébai pusztulása nem Chairóneia közvetlen következménye volt, hanem a 335-ös lázadásé, amely Philippos halála és Alexandros trónra lépése után történt.⁴¹ E finom kronoló-

³⁹ Cook, 234.

⁴⁰ A. B. BOSWORTH: *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge: CUP 1988, 33.

⁴¹ Worthington (2014), 131–135.

giai csúsztatás azonban fontos, mert elfedi a második problémát, ti. hogy a thébaiak nem Alexandrosra és a makedónokra haragszanak, akik megsemmisítették városukat, hanem Démostenésre, akinek politikai passzivitása a Chairóneiát követő években közismert. Harmadszor, ez az élénk *enargeia* jelenet (égő házak, zokogó, rabságra vetett emberek) olyan horrorisztikus és felkavaró módon jelenítette meg a thébaiak sorsát, hogy az már-már túlzásnak számíthatott a chairóneiai hősökre emlékezve, hiszen tőlük indult az Aischinés által bemutatott jelenetsor.⁴² Noha nem szabad elfelejteni, hogy a szónok tart bizonyos távolságot a fájdalmas képektől (végtére is a szenvedő thébaiak nem athéniak! – s ezzel talán a tragédiáírók hagyományát folytatja, akik athéni problémákat mutatnak be nem athéni környezetben), ám eközben kitapintható a szenvedés bemutatásának retorikai szerepe is. A Démostenésnek tulajdonított *Halotti beszéd* állítása, ti. hogy Philippos azért nem támadta meg Attikát a csata után, mert nem akart szembekerülni azoknak a rokonaival, akik ennyire hősiessen küzdöttek Chairóneinál (Dém. 60.20), éppolyan irreális és problematikus, mint Aischinés fent ismertetett thébai jelenete, Démostenés mégis nyújt a hallgatóság számára némi vigasztalást és reményt – azaz éppen azt, amire a legnagyobb szükségük volt. Aischinés, úgy tűnik, nem kínált enyhítő gyógyírt a csata keserű emlékeire, hanem ellenkezőleg, igyekezett bosszúvágyat ébreszteni a hallgatóságban Démostenés iránt azzal, hogy felidézte a háború és a pusztítás emlékképeit.⁴³

Aischinés az utolsó pillanatig remélhette, hogy a közelmúltról alkotott képe meggyőzőbb lesz a bírák számára, mint Démostenésé. A 330-as per kimenetele azonban megmutatta, hogy Aischinés itt megnyilvánult emlékezetpolitikája a legkevésbé sem volt sikeres: az életrajzi hagyomány szerint nem kapta meg a bírák szavazatának egyötödét sem, ezért elvesztette jogát, hogy közvadás pereket indítson, s végül örökre elhagyta Athént.⁴⁴ Számos változatban fennmaradt egy anekdota, amely szerint rhodosi tartózkodása idején felolvasta tanítványai előtt a *Ktésiphón elleni* beszédét, és hallgatói nagyon elcsodálkoztak, hogy miként maradhatott alul egy ilyen nagyszerű szónoklattal. Ez a történet igazolja, hogy szónoki stratégiája és teljesítménye 330-ban, sőt még a későbbiekben is kiemelkedő lehetett, ám egyben rávilágít a kudarc egyik fő okára is. Aischinés ugyanis ezt válaszolta a rhodosiaknak: „*Nem csodálkoznátok, ha hallottátok volna, hogy micsoda beszédet mondott válaszul Démostenés!*”⁴⁵

⁴²Thébai sorsának leírása hasonló ahhoz, ahogy korábban Démostenés esetelte Phókis pusztulását (Dém. 19.64–65), lásd Ruth WEBB: *Eschine et le passé athénien: narration, imagination et construction de la mémoire*. In: *Cahiers des études anciennes* 46 (2009), 141–143.

⁴³Lásd P. O'CONNELL: *Enargeia, Persuasion, and the Vividness Effect in Athenian Forensic Oratory*. In: *Advances in the History of Rhetoric* 20 (2017), 242., aki szerint Aischinés *enargeia* jelenete túlzó lehetett a hallgatóság számára.

⁴⁴Lásd Plut. *Dém.* 24.2 és Aischinés antik életrajzeit, BAJNOK Dániel: *Magánélet az agorán. Aischinés vádbeszéde Timarchos ellen*. Budapest: Argumentum 2017 (Apollo Könyvtár 38), 20–35.

⁴⁵Philostr. *V.S.* I. 510. A teljes elbeszéléshez lásd Bajnok (2017), 29.

* * *

Ha a Koszorú-per tárgyalásának időpontjából tekintünk vissza a közelmúlt athéni történelmére, érthető, hogy Aischinés úgy vélte, lehetséges békében élni a makedónokkal. Szerinte Philippos (és Alexandros) politikája egyáltalán nem volt Athén-ellenes, hiszen még Chairóneia után sem büntették meg a várost úgy, ahogyan Thébaijal tették, és bízott benne, hogy polgártársai osztják e véleményét. Aischinés álláspontja szerint, ha csak Démostenésen múltott volna, akkor a csatának még súlyosabb következményei lettek volna, szerencsére azonban az istenek és néhány ember (jelesül Philippos és Alexandros) jóindulatot és önmérsékletet tanúsítottak a város iránt (Aisch. 3.57).

Azonban Aischinés ragaszkodása az Athén-barát Philippos imázsához egy olyan paradoxonhoz vezetett, amely gyengítette a közelmúlt eseményeire vonatkozó értelmezési keretet. Úgy tűnik, Aischinés két alapfeltevással dolgozott, amelyek bár a felszínen sosem ütköztek össze, a mélyben mégis gyengítették egymást. Először is, Aischinés azt állította, hogy Chairóneia egy szörnyű tragédia volt Athén számára, amelynek sosem lett volna szabad bekövetkeznie. E tragédia egyszemélyi felelőse Démostenés, akit Aischinés igyekezett bűnbakká tenni a bírák szemében – éppen úgy, ahogyan Konón tette ezt Adeimantossal. Másodszor viszont azt is állította Aischinés, hogy az események sokkal rosszabbul is alakulhattak volna, ha csak Démostenésen múltak volna, de Philippos és Alexandros szerencsére nem volt ellenséges Athénnal szemben. E két állítás után viszont felmerülhet bennünk a kérdés: végül is mi volt Chairóneia Aischinés szerint? Egy szörnyű tragédia, amely alakulhatott volna még szörnyűsebben is? Nem csoda, ha ennél a történetnél jobban tetszett az athéniaknak az, amit Démostenés és szövetségesei meséltek nekik: Chairóneia egy hősiesség volt Hellas szabadságának megmentésére, ami akkor is megérte, ha elbukott.

THE MEMORY OF THE BATTLE OF CHAERONEA IN AESCHINES' SPEECH AGAINST CTESIPHON

Aeschines' well-known and crushing defeat in the Crown Trial (330 BC) makes it difficult to read his speech *Against Ctesiphon*—which in fact attacks Demosthenes, whom Ctesiphon had proposed to crown—as a genuinely persuasive prosecution composed in the hope of victory. Yet the orator was probably confident of success, and there is an aspect of his argument that has perhaps received insufficient scholarly attention: the narrative he constructs of the immediate causes and consequences of the Battle of Chaeronea (338 BC). For the judges of the trial, the presentation of this

recent event may well have been crucial. Accordingly, Aeschines sought to portray his opponent as the sole architect of the catastrophe, responsible for every misfortune of the current political situation. The force of his accusation was strengthened by the Athenians' traditional propensity to seek scapegoats after tragic reversals of fortune. Yet Aeschines may have miscalculated the politics of memory, which, ultimately, weakened the overall impact of his case.